

Мистецька освіта : зміст, технології, менеджмент : зб. наук. пр. /
Мистецький ін-т худ. моделювання та дизайну імені Сальвадора Далі. –
2008. – Вип. 3. – С. 166–178. 196

УДК 371.124:7

С.О. Соломаха

м. Київ

**Співвідношення естетичного і художнього в обґрунтуванні
поняття художньо-естетичний світогляд викладачів мистецьких
дисциплін.**

В статье рассматривается художественно-эстетическое мировоззрение как основа профессиональной подготовки специалистов художественных дисциплин. Автор делает акцент на развитии художественно-эстетического мировоззрения личности как стержня ее культурного развития и отношения педагога к будущей профессиональной деятельности.

In article considers of art and aesthetic outlook as basis of the professional training of the future experts of art disciplines. The author gives accent to development of art and aesthetic outlook of the person as core of cultural development and attitude of the teacher to the future professional activity.

Ключові слова: *художньо-естетичний світогляд, викладачі мистецьких дисциплін, фахова підготовка, духовність особистості, культурні цінності, мистецька діяльність, художній образ, художня потреба, естетичний ідеал.*

Розробка методологічних засад професійного становлення вчителів мистецьких дисциплін вимагає пошуку нових підходів до розвитку їх особистісних якостей та формування світоглядних позицій засобами мистецтва. «Оскільки в державному стандарті закладена освітня галузь «Мистецтво», то ним не можна ігнорувати, бо це вкрай негативно позначається на духовному стані суспільства... Тому неодмінною реалізацією культурологічної парадигми в освіті є багатогранність фахової підготовки

вчителів мистецтва та інших гуманітарних напрямів. Адже добра педагогічна ідея найбільш дискредитується не кваліфікованістю» [1, 30].

Критерієм успішності фахової підготовки викладачів мистецьких дисциплін є здатність сприймати, перетворювати, зберігати та використовувати художньою інформацію закарбовану у мистецьких творах з метою навчання та виховання учнівської молоді. Тому актуальною проблемою сучасної мистецької освіти є розвиток художньо-естетичного світогляду особистості як «стрижня культури» (О. П. Рудницька), фокусу бачення світу людиною й усвідомлення свого місця в ньому, ставлення до довколишньої дійсності на рівні естетичного ідеалу, сформованого через сприйняття художнього образу. Важливою умовою професійного становлення вчителів мистецьких дисциплін є формування в них специфічного фахового світогляду шляхом інтеграції мистецької і психолого-педагогічної підготовки, організації неперервної професійної освіти та процесу індивідуального самовдосконалення.

Проблеми специфіки й взаємозалежності художніх і естетичних явищ розглядають у своїх дослідженнях філософи, мистецтвознавці, соціологи: Ю. Афанасьєв, С. Гессен, Л. Закс, А. Зісь, М. Каган, І. Зязюн, Н. Киященко, О. Лосєв, Л. Левчук, В. Мазепа, В. Малахов, О. Семашко, Л. Столович, Й. Хейзінга та ін.

Психолого-педагогічні основи становлення та функціонування світогляду особистості, пов'язані з проблемою впливу естетичного фактора на всебічний розвиток особистості, висвітлені в роботах І. Беха, Л. Божович, Г. Васяновича, Л. Виготського, Л. Коваль, О. Костюка, В. Кудіна, О. Леонтьєва, Д. Леонтьєва, І. Лернера, М. Лещенко, Т. Мухіної, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе та інш.

Важлива роль мистецтва в розвитку світоглядної свідомості людини наголошується у дослідженнях Л. Масол, Н. Миропольської, О. Олексюк, В. Орлова, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Ростовського, О. Шевнюк, Г. Шевченко, О. Щолокової, Б. Юсова.

Мета статті – визначити специфіку та взаємозалежність категорій естетичного й художнього в обґрунтуванні професійного світогляду викладачів мистецьких дисциплін, розвиток якого має здійснюватися з урахуванням закономірностей його складових (естетичної і художньої), які необхідно визначити із властивою їм самостійністю й разом з тим у взаємозв'язку. Так, сфокусовані у мистецтві смисложиттєві установки та орієнтири митця, його емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього буття, визначають як художній світогляд, що є результатом дії на уяву і почуття особистості художніх образів через особливу, притаманну кожному з видів мистецтва, систему символів та знаків у процесі сприймання, оцінювання нею творів мистецтва та власної творчої мистецької діяльності. «Художній світогляд є складовою естетичної свідомості суспільства, що є сукупністю всіх понять, сприйняття, відчущань стосовно прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного у дійсності і в мистецтві. Центральним аспектом цієї широкої і специфічної форми суспільної свідомості є відчуття й поняття про красу, про закони краси, що виявляються у природі, в мистецтві й в суспільно-історичній практиці» [2, 92].

Отже, розвиток художньо-естетичного світогляду є перш за все процесом формування й розвитку естетичної свідомості особистості, всіх її структурних елементів: художньо-естетичних почуттів, потреб, смаків, ідеалів, оцінок, ціннісних орієнтацій тощо. Разом з тим, художня свідомість активує в собі як процес створення так и сприйняття цінностей мистецтва, тому усі форми естетичної свідомості, які діють у художній сфері, визначаються специфікою художньо-образного відображення дійсності.

Художній образ включає в себе досить широке та різноаспектне коло життєвих відносин й виражає значний діапазон поглядів та знань. У цьому зв'язку до предмета естетики належить включити такі складові як художнє сприймання, художня оцінка, художні засоби, художній смак. Все це втілюється у категорії «художнє». Тому варто розглянути категорії «естетичне» і «художнє» у їх взаємозв'язку.

Складне по своїй структурі утворення естетичної свідомості ґрунтується на естетичному відношенні людини до дійсності. Естетична свідомість зумовлена естетичною діяльністю, яка є процесом створення естетичних цінностей, зумовлює естетичні відношення, що відображають форми і прояви людської діяльності, детерміновані естетичною потребою. Сфера естетичного відношення не обмежується мистецтвом, але в мистецтві естетичне відношення відіграє визначну роль. Саме через естетичне відношення в образах мистецтва втілюються філософські узагальнення, моральні ідеали, суспільні і політичні ідеї, наукові і естетичні концепції тощо.

Цілком зрозуміло, що при цьому в естетичному відношенні в рівній мірі переживаються і оцінюються як позитивні сторони дійсності, так і негативні. Естетичні відчуття формують відповідні потреби, які регулюють смак, що діє вже на початковій стадії, стихійно розвивається, але таким чином впорядковується. Подібне відбувається і з тими ідеальними уявленнями, які усвідомлюються і систематизувалися як історично конкретний естетичний ідеал.

Показником розвитку естетичної свідомості, загальної естетичної та художньої культури особи і суспільства є розвиток та формування естетичних почуттів та потреб, які народжуються у спогляданні навколишньої краси, збагачуються і розвиваються при засвоєнні творів мистецтва у переживанні в формі художнього образу, як концентрованого вираження соціальної норми естетичного. Вони включають оцінку мистецького твору згідно з суспільним та особистим естетичними ідеалами, що дістає своє втілення в судженні смаку (у художньому смаку, зокрема, як у вищій формі естетичного смаку). Як активний вияв естетичного відношення, смак відбиває властиві естетичній свідомості суперечності суспільного і індивідуального, раціонального і чуттєвого. Ці суперечності знімаються в процесі естетичної та художньої діяльності людини, зокрема у мистецькій діяльності, що містить в собі творчі начала та інтуїцію узгодженості

художньої форми, за рахунок вираженості світогляду митця у творах мистецтва.

Поняття «художнє» стосується саме мистецтва: діяльності митця, сприйняття мистецтва, оцінки творів мистецтва та ін. Естетичне ширше за художнє, адже не будь-який результат естетичної діяльності стає художнім, а лише її найдосконаліші форми. Однак і художня діяльність не вичерпується естетичним змістом, оскільки це творчість не тільки за законами краси, але й за законами добра, справедливості тощо. Естетична передує художній, а в художній естетична набуває свого вищого втілення, у ній закріплюються вищі досягнення й тенденції естетичної діяльності.

Різноманітність смаків, їх суперечність дозволяє виробити інтегральний, загальнозначущий еталон естетичних та художніх уподобань людей у вигляді естетичного ідеалу, як уявлення про досконалу красу, гармонію людських стосунків, мету духовного зростання особистості. Смак особистості, який завжди співвідноситься з естетичним ідеалом є критерієм естетичної та художньої оцінки – мірилом прекрасного в естетичному й художньому явищі.

Здатність діставати естетичне задоволення від діяльності, захоплюватися красою, цінувати прекрасне особливо виявляється у мистецькій (художній) діяльності особистості, формуючи художню потребу як соціально-естетичний феномен. Роль художньої потреби в розвитку художньо-естетичного світогляду особистості надзвичайно важлива, оскільки за допомогою мистецтва формується установка на естетичне відношення і сприйняття дійсності, на врахування і важливість естетичної специфіки.

О. М. Семашко, досліджуючи феномен художньої потреби, як різновиду естетичної потреби, відзначав, що художня потреба з'являється у особистості тоді, коли задоволені її первинні, субстанціональні потреби, коли настає хоча б часткова гармонія в системі потреб. Разом з тим (у соціальному плані) потреба в гармонії особистості пов'язана з художньою потребою, є стійкою і постійною. «Задовольняючи засобами мистецтва, - пише він, - окремі

соціальні потреби (пізнання, спілкування та ін.), художня потреба на естетичному рівні з'єднує їх знову як гармонійно задоволені, чим і породжує соціально-позитивний ефект в усій системі потреб» [3, 24].

Роль художньої потреби в розвитку художньо-естетичного світогляду особистості надзвичайно важлива, оскільки за допомогою мистецтва формується установка на естетичне відношення і сприйняття дійсності, на врахування і важливість естетичної специфіки. Художня потреба в мистецькій діяльності, на думку О. М. Семашко, породжує соціальну ситуацію, коли мистецтво стає засобом установки особистості на формування естетичного ідеалу (а відтак і часткою її художньо-естетичного світогляду), який відтворюється у її діяльності і стає предметом волі й індивідуальності, тому що мистецтво є особливою, чи не єдиною сферою естетичного, де воно концентровано виражене в установці на особливе гармонійне перетворення людини.

Отже, – робить висновок О. М. Семашко, – естетична потреба спрямована на гармонізацію відносин суспільства і середовища, а художня потреба – на оптимізацію відносин особистості і суспільства, на забезпечення процесу персоналізації, на розвиток самосвідомості і творчості особистості. Естетична і художня потреби діалектично взаємопов'язані, оскільки «сутність мистецтва – суспільно-етична... Художник створює ідеал, що відповідає мірі людини, і за допомогою мистецтва задає еталон, зразок відношення до дійсності, вчить бачити і створювати красу в ній. Тому... *естетичне, творче багатство світу художника – основа розвитку і багатства художнього світу публіки.* Перетворення художнього в естетичне збагачує зміст естетичного та його потреби і викликає нову художню потребу в соціально-естетичному перетворенні. Тому, говорячи про розвиток художньої потреби, маємо на увазі її подвійний ефект: по-перше, самопородження художньої потреби як іманентної шляхом розвитку художніх здібностей до творчості і сприймання мистецтва, а по-друге, соціально-естетичний вплив, уміння ширше бачити і краще розуміти

прекрасне в дійсності, що виявляється в універсальності естетичної здатності, в умінні до всього підходити з естетичною міркою. Художня потреба стимулює потребу діяти за законами краси, відповідно до міри предмета, міри дійсності... Мистецтво, таким чином, покликане: «переключати» художні потреби на естетичні; наповнювати їх соціально-естетичним нормативним змістом; створювати передумови для перетворення художньо-творчої активності на соціально-реальну» [3, 29 – 31].

Отже, мистецтво є одним з ефективних соціальних інструментів розвитку світогляду особистості й соціальним засобом вирішення суперечностей у розвитку суспільних відносин на особистісному рівні, а значить і формою всебічної соціалізації, способом включення в систему суспільних відносин, адаптації до них і їх перетворення, найважливішим засобом піднесення духовного світу особистості. «Мистецтво покликане розкрити істину в чуттєвій формі і тільки воно здатне задовольнити естетичну потребу, тому що втілює ідеальний стан світу. Загальна потреба в мистецтві виникає з розумного прагнення людини духовно усвідомити внутрішній і зовнішній світ, представивши його як предмет, у якому він пізнає своє власне «Я» [4,38].

Рівень професіоналізму сучасного вчителя, викладача обумовлюється багатством його світоглядної культури, що визначає ціннісні орієнтації особистості у пошуках духовного смислу буття. Філософи, психологи, педагоги, культурологи та мистецтвознавці відзначають, що світогляд є осередком духовного світу особистості, її сутнісною характеристикою, вищою формою самосвідомості. Своєрідність особистості виявляється в її духовності. Людина стає особистістю лише за умови, що зміст культурних цінностей людства як суспільної свідомості, стане надбанням її духовного світу. То ж завданням освіти є формування високоморальної, вільної й відповідальної особистості.

Могутність індивідуальності, – підкреслював С. І. Гессен, – коріниться не в природній міцності її психофізичного організму, а в тих духовних

цінностях, які проникають в душу, як завдання її творчих спрямувань. «Вся людина в цілому має сприйняти в себе цінності культури, – писав він, – має залучитися до них всією своєю сутністю й в служінні їм перетворити свій психофізичний організм. Якщо сукупність культурних цінностей назвати старовинним, дещо двозначним, разом з тим прекрасним ім'ям Духу, то зрозуміємо, що...занурена у формуючу її цілісність Духу, індивідуальність набуває тим самим певного характеру...» [5, 376-377].

І. А. Зязюн, висвітлюючи значення культури і культурного розвитку у формуванні гуманістичного світогляду, відзначає, що «основнішим з соціальних завдань культури взагалі і художньої, зокрема, є духовний розвиток особистості. Звичайно, ця функція властива і сім'ї, і школі, і громадським організаціям тощо. Що ж стосується художньої культури, то вона використовує для духовного розвитку особистий арсенал своїх специфічних засобів. Вона формує суспільно-естетичний ідеал, виражаючи його у вигляді художніх образів, з допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства перетворюються в особистий досвід сприймаючої цієї образи людини, в органічні набутки її характеру» [6, 6].

Визначаючи рівень культури суспільства через рівень його духовного ідеалу, Йохан Хейзінга, писав: «для визначення культури лише там є місце, де ідеал, який її направляє виходить за межі й піднімається вище інтересів суспільства, що цей ідеал проголошує, культура має бути метафізично орієнтованою, або її взагалі немає» і далі: «...загальна оцінка культури як високої або низької визначається, мабуть, в глибині своїй не інтелектуальним і навіть не естетичним ідеалом, а етично-духовним. Культура не може визначатися високою, якщо вона навіть не створила техніки або скульптури, Але її такою не назвуть, якщо їй не хватає *милосердя*» [7, 264].

Ця думка великого нідерландського філософа спонукає до висновку про єдність естетичного та етичного у художньо-естетичному світосприйнятті особистості. Тією ж мірою, якою естетичне репрезентує сферу почуттів, етичне актуалізує волю – внутрішню здатність до зусиль, спрямованих на

перетворення буття за законами Краси і Добра. Вони є взаємопов'язаними категоріями, оскільки естетичне спілкування с мистецтвом без етичного, морального моменту призводить до гедонізму – культу самодостатньої насолоди, позбавленого милосердя та співчуття, тоді як етика, позбавлена естетичного чинника набуває рис формалізму, категоричності, жорстокості. Мистецькі твори завжди мають певне етичне спрямування, бо опосередковано, через сприйняття смислу, закарбованого в художньому образі, впливають на свідомість і підсвідомість особистості. Тому від рівня етичного смислу художнього твору залежить спрямованість світоглядних орієнтирів особистості, а відтак і його духовного впливу.

О. П. Рудницька, яка обґрунтувала філософські засади мистецької освіти була переконана в тому, що «...саме з поняттям духовності співвідноситься світоглядна позиція, яка санкціонує культурний спосіб життя, констатує сутність культури як сферу загальнолюдських цінностей і у такий спосіб виступає критерієм справжнього людського прогресу. Звідси випливає важливий висновок щодо необхідності формування в освітньому процесі гуманістичного світогляду, тобто розвитку таких якостей свідомості й діяльності людини, які акумулюють у собі знання та розуміння вищих духовних ідеалів, здатність керуватися ними на практиці» [8,56].

Надзвичайно цікавим є погляд на проблему формування світогляду, зокрема художнього світогляду фахівців з мистецтва О. Ф. Лосєва, який вважав, що культурою є будь-яке «проявлення», виявлення, вираження людини, його енергійно-особистісного начала, або Духу, вираженого міфологічно, тобто як явлену («відпрацьовану», «вирощену», «виховану») авторську особистісну життєву історію. Міф у О. Ф. Лосєва це явища і події оточуючого світу, знання та уявлення про світ реальний і ідеальний чуттєво сприйняті людиною через споглядання (за О.Ф.Лосєвим у світоспогляданні), особистісно відчуті, усвідомлені, пережиті й естетично оцінені (за О.Ф.Лосєвим – у світовідчуванні), що стали цілісним інтелігентно вираженим смислом особистості. По суті це і є світогляд. Термін «інтелігенція» (від лат.–

intelligens – розумний, знаючий, мислячий) – є синонімічний поняттю «свідомість» у широкому смислі, у О. Ф. Лосєва – це вища свідомість, абсолютний смисл, Божественна сутність, яка через людину пізнає Сама Себе. Тобто інтелігентність людини за О. Ф. Лосєвим це не ознака професії, а глибоко особистісно виражена вища духовна сутність людини. Ця сутність стає яскравою, енергійно вираженою у творі мистецтва, де «все внутрішнє й духовне відчувається фізично, а все матеріальне перетворилось на ідею й дух» [9, 354].

Художній світогляд, за визначенням О. Ф. Лосєва – художнє світоспоглядання, світовідчування, «світопереживання» є феноменом світопізнання художника (митця) вираженого у художній формі. Метою мистецтва, переконливо доводить філософ, є не відображення дійсності, а вираження її сутності у символі. Вираження символу, його трактовка й інтерпретація у створенні, виконанні (музика, література, поезія, театр) і сприйнятті мистецького твору є неможливими без формування міфолого-символічного мислення суб'єкта художньої діяльності, у процесі естетичного переживання, яка визначає “актуальність цілісної людської особистості, з її цілісною індивідуальною якістю, що робить кожний момент її існування неповторним та особливим» (О. Ф. Лосєв) [10,14].

Естетика художньої форми О.Ф.Лосєва є «пристрасним закликом до самореалізації особистості кожного, маніфестом права особистості на вільний саморозвиток, вільне світопізнання й створення свого особистісного неповторного міфу про світ. Світ неосяжний, антиномічний, мерехтливий, що манить виблисками мальовничих символів, ніби готових от-от розкритися таємниць Істини, Добра і Краси, але споконвічно відкриваючим (як музика геніїв) все нові й нові простори для зльоту думок, почуття й духовної творчості»[11, 438].

Таким чином, осмислюючи сутність художньо-естетичного світогляду особистості, необхідно зробити висновок про те, що це феномен естетичної свідомості індивіда, в якому вплив мистецтва опосередкується художньою

свідомістю особистості, що є умовою за якою потенційні світоглядні можливості художнього твору перетворюються на реальні фактори, особистісні смисли, потреби в гармонії і красі, смаки, естетично ціннісні установки та ідеали, етичні й моральні норми, які у процесі естетичного переживання художніх образів у мистецьких творах формують цілісність духовного життя особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної освіти // Вісник Львівської національної академії мистецтв. Спецвипуск ІУ / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: ЛНАМ, 2007. – 336 с.
2. Краткий словарь по эстетике: Кн. для учителя / Под ред. М. Ф. Овсянникова. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.
3. Семашко О. М. Соціологія мистецтва: Навчальний посібник. - 2-ге видання., випр. і допов. – Львів: «Магнолія плюс», видавець СПД ФО В. М. Піча, 2006. – 244с.
4. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. – Соч., т.14.- М., 1968 // Цит. по кн.: Семашко О. М. Соціологія мистецтва: навч. посіб. – 2-ге видання., випр. і допов. – Львів: «Магнолія плюс», видавець СПД ФО В. М. Піча, 2006. – 244с.
5. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – М.: «Школа-Пресс», 1995. – 448 с.
6. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. Навчальний посібник для вчителів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
7. Хейзинга Й. В тени завтрашнього дня // Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнього дня: Пер. с нидерл./ Общ. ред. и послесл. Г. М. Тавризян. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Пресс-Академия», 1992. – 464с.

8. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька. Навчальний посібник.– Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005.– 360 с.
9. Лосев А. Ф. Форма – Стиль – Выражение / Сост. А.А.Тахо-Годи; Общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Миханькова.– М.: Мысль, 1995.- 944с.
10. Зязюн І. А. Естетична регуляція ціннісної свідомості // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти: Збірник матеріалів науково-методологічного семінару. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006.– 112 с.
11. Исьянова Л. М. Феноменологическая диалектика – Искусство – Музыка – УРОКИ А.Ф. ЛОСЕВА: Монография.– К.: Институт повышения квалификации работников культуры Министерства культуры и искусства Украины, 1998.– 450 с.